

UKRAYNA: YENİ JEOPOLİTİK GERÇEK

Fikret Ertan*

Toprakları asırlarca bölünmüş, işgale uğramış, sınırları sürekli değişmiş, gerçek anlamda 1991 den bu yana bağımsız bir devlet olabilmiş, adı 'sınır ülkesi' anlamına gelen Ukrayna bugün tarihinin en önemli dönemecini yaşıyor. Ülkeyi bu dönemece getiren de geçen yıl ekim ayında başlayan ve ancak 2004'ün bitmesine yakın sonuçlanabilen devlet başkanlığı seçimlerinin doğurduğu büyük ve derin siyasi kriz...

Ukrayna'nın yeni yönetimini ve yönünü belirleyecek olan devlet başkanlığı seçimlerinin ilk turu 31 Ekim 2004 günü yapıldı ama bu turda hiçbir aday başkan seçilmek için gerekli olan yüzde 50 veya üzeri oyu alamadı. Bu turda alınan sonuçlar şöyleydi: Muhalefet lideri Viktor Yuşenko yüzde 39,97; Başbakan Viktor Yanukoviç yüzde 39,32; Sosyalist lider Oleksander Moroz yüzde 5,83; Komünist lider Petro Simenenko yüzde 5,03; geriye kalan da diğer küçük adaylar arasında paylaşıldı. İkinci ve son tur 21 Kasım günü yapıldı ama bu tur hem muhalefete ve hem de milletlerarası gözlemciler göre şaibeli geçti ve sonuçları bunlar tarafından kabul edilmedi. Bu turda Başbakan Yanukoviç yüzde 49,46, muhalefet lideri Yuşenko yüzde 46,61 oy aldı. Bu sonuç Merkez Seçim Komisyon tarafından açıklanarak resmîyet kazandı ama Yuşenko cephesi bu sonuca seçimde hile yapıldığı gerekçesiyle itiraz etti ve sonucun iptali için Yüksek Mahkeme'ye başvurdu, mahkeme de günler süren tereddüt ve görüşmelerden sonra sonucu iptal ederek seçimlerin 26 Aralık 2004 günü yapılmasına karar verdi. Bu tarihte yapılan seçimleri de Yuşenko rakibi Yanukoviç'e karşı yüzde 8 civarında üstünlük sağlayarak kazandı ve Yuşenko 23 Ocak 2005 günü yemin ederek görevi eski Başkan Leonid

---

* Fikret Ertan, dış politika yazarı, BDT ülkeleri uzmanı, Eskişehir.

Kuçma'dan resmen devraldı. Böylece Ukrayna'da yeni bir dönem başlamış oldu.

Başkanlık seçimleri dolayısıyla yaşanan siyasi kriz birçok bakımdan önemli ve anlamlıydı şüphesiz; zira kriz Ukrayna'nın o günlere kadar pek anlaşılmayan jeopolitik önemini beklenmedik şekilde ortaya çıkarmış krizin mahalli boyut ve mahiyetine bir takım dış boyutlar ve dinamiklerin de dahil olmasına yol açmıştı.

Kriz şüphesiz menşe olarak bir 'Ukrayna krizi', ülkeyi 1994'den bu yana kötü yöneten Rusya yanlısı Kuçma rejimine karşı bir halk tepkisi olarak ortaya çıkmıştı. Ne var ki, bu tepki gelişen olaylar içinde mahalli olmaktan çıkıp milletlerarası boyut ve mahiyet de kazanmıştı. Krize, Rusya'nın, Amerika'nın, Avrupa Birliği'nin, hatta İsrail'in bile şu veya bu şekilde müdahil olduğu bugün bilinen gerçekler olarak ortada duruyor. Rusya'nın açık veya gizli kanallarla, çeşitli maddi imkanlarla kendisine yakın Yanukoviç'i, Amerika'nın çeşitli sivil toplum örgütleri ve araştırma kuruluşlarıyla, Avrupa Birliği'nin de siyasi jestlerle Batı yanlısı Yuşenko'yu desteklediği somut gerçekler ve verilerle sabit. İsrail'in de İsrail ve Ukrayna pasaportuna sahip kendisine yakın işadamlarıyla Yuşenko cephesine maddi yardımlarda bulunduğu da söyleniyor ve çerçevede bu işadamlarından aslen Ukraynalı Semen (Simon) Mogileviç'in ismi geçiyor.

Ukrayna'nın Batı yanlısı Viktor Yuşenko'nun devlet başkanı olarak seçilmesiyle sonuçlanan siyasi krizinde şüphesiz en büyük, en belirleyici rolü Ukrayna halkı, özellikle de genç nüfus oynadı. Dış faktörler Yuşenko'nun ve halkın zaferinde belli bir rol oynadılar ama dediğimiz gibi esas rol başta Ukrayna halkına ve ikinci derecede de diğer faktörlere ait. Bu bakımdan hem seçimde rol oynayan hem de Ukrayna'nın bugün ve yarınını etkileyen bu faktörlerin önemli olanlarına kısaca da olsa değinmemiz gerekiyor.

Ukrayna'nın Oligarkları...

BU faktörlerin önde gelenlerin birisi 'Oligark Faktörü'. Ukrayna büyük komşusu Rusya gibi 1990'lı yılların başlarında ekonomide muazzam özelleştirmeler gerçekleştirdi. Bu dönemde çoğu zaman karanlık, şüpheli işlemler sonucunda devlete ait büyük işletmeler, madenler, fabrikalar, petrol-doğalgaz yatakları, bankalar ve başka kuruluşlar bir takım fırsatçı-

vurguncu kimselerin eline geçti ve böylece ülkede yeni ekonomik klanlar, bu klanları kontrol eden oligark denen işadamları ortaya çıktı.

Bugün Ukrayna ekonomisinin çok önemli ve üretken bir bölümü işte bu oligarkların elinde bulunuyor. Ülkenin ağır sanayisinin bulunduğu ülkenin doğusundaki Donetsk, Harkov, Dnipropetovks gibi bölgelerdeki demir-çelik, çelik-boru, çimento, maden işletmeleri, banka ve diğer önemli işletmelerle bu oligarklar Ukrayna ekonomisinin önemli bir bölümü kontrol ediyorlar.

Bu oligarklar öyle fazla bilinen, tanınan kimseler değiller; medyada bile adlarına nadiren rastlanıyor. Benim tesbit ettiğim kadarıyla bunların en önemlileri Viktor Medveççuk, İgor Kolomovski, Alaksandr Yaroslavsky, Rinat Ahmetov ve Viktor Pinçuk adlı şahıslar. Bunlardan en tanınanları ve zenginleri Rinat Ahmetov ve Viktor Pinçuk.

Donetsk'in en zengin, en güçlü adamı olan Rinat Ahmetov adından da çıkarılacağı gibi muhtemelen Müslüman-Tatar bir işadamı. System Capital Management adlı çok yönlü dev bir sanayi ve mali hizmetler grubunun sahibi. Viktor Pinçuk ise Interpipe Corporation adlı büyük bir metal ve boru fabrikasının ve Ukrayna'nın 5. büyük bankası Ukra-bank'ın, ICTV adı televizyon istasyonunun ve başka birçok işletmenin sahibi. Bugün 43 gibi nisbeten çok genç yaşta büyük bir servetin sahibi olan Viktor Pinçuk'ın fazla bilinmeyen bir özelliği de eski Devlet Başkanı Leonid Kuçma'nın öz damadı olması. Yahudi asıllı Pinçuk, Kuçma'nın tek kızı ile evli ve tabii ki bu sayede yönetimin en tepesine yıllardır çok yakındı. Diğer oligarkların arasında aynen Rusya'da olduğu gibi çok sayıda Yahudi asıllı oligarkın olduğu da yazılıp söyleniyor.

Söz konusu oligarklar son seçimlerde Ukrayna'nın doğusuna hakim olan Yanukoviç'i gönülden desteklemişler, onun kazanması için her türlü desteği vermişlerdi. Ne var ki, sonuç onların istediği gibi çıkmadı ve Yanukoviç seçilemedi. Oligarklar bugün Ukrayna'da öylesine etkinler ki Yuşenko cephesinin ülkenin siyasi yapısında, başkanın yetkileri konusunda teklif ettiği ve parlamentoda kısa bir süre önce kabul edilen siyasi reform paketini bile büyük ölçüde kendi istedikleri şekilde çıkartmayı başardılar ve bunu muhalif Yuşenko cephesi hazmetmek zorunda kaldı. Buna göre, bugüne kadar güçlü olan devlet başkanlığının yetkileri azaltılıp siyasi güç büyük ölçüde parlamentoya geçiyor ve böylece Devlet Başkanı Yuşenko şimdiden altında kendi imzası bulunan siyasi reform paketiyle eskiye göre daha az etkin ve güçsüz bir devlet başkanı oluyor. Bu reform paketi 2005 yılının sonlarında fiilen resmîyet kazanacak ve bu

durumda da Yuşenko'un oligarkların üstlerine gitmesi için fazla zamanı kalmıyor doğrusu.

Devlet Başkanı Yuşenko daha şimdiden kanunsuz olarak yapılan özelleştirmelerin ve bunların muhatabı oligarkların üstüne gideceğini açıklamış bulunuyor. Ukrayna'nın oligarkları ile devlet başkanı arasında yeni başlayan bu mücadele bu ülkenin geleceğine esas damgayı vuracak şüphesiz.

Ukrayna Yahudileri Faktörü

Jeopolitik önemi tartışılmaz Ukrayna, Yahudi nüfus bakımından da son derece önemli bir ülkedir. Dünya Yahudi nüfusu bakımından Ukrayna'nın ya 5. ya 6. büyüklükte olduğu hep söylenir. Beşinci ülke olduğunu söyleyenler Ukrayna'nın Amerika, İsrail, Rusya ve Fransa'dan sonra Yahudi nüfusun en çok olduğu ülke olduğuna işaret ederler. Kısacası, 5. ya da 6... Ukrayna önemli bir Yahudi nüfusu barındırmaktadır. Resmi istatistiklere göre, bugün Ukrayna'da 120 bin Yahudi yaşamaktadır. Ne var ki, bu rakam tartışmalıdır. Ukrayna Hahambaşı Yaakov David Bleich'e göre bugün Ukrayna'da Yahudi menşeli 400 bin kişi yaşamaktadır. Başkaları da bu sayının 500 bin civarında olduğunu söylemekte.

Dörtüyz ya da beşyüz bin, Ukrayna'da Yahudi nüfus gerçekten de dünya Yahudi nüfusu bakımından ön sıralarda yer almaktadır. Bu nüfusun yüzde 60'ı Yanukoviç cephesinin ağırlıkta olduğu doğuda, yüzde 40'ı ise Yuşenko cephesinin çoğunlukta olduğu batıda yaşamaktadır. Tarihen Ukrayna Yahudi nüfusu ağırlıklı olarak batıda yerleşmiş, burada gelişmiştir; ama bu durum İkinci Dünya Savaşı sonrasında değişmeye başlamıştır. Özellikle Sovyet sanayileşmesinin ülkenin doğusunda gerçekleşmesi sonucu batıdaki Yahudiler doğuya göç etmişlerdir. Ayrıca, 1970'lerde itibaren başlayan ve 1980'lerde tepe noktasına ulaşan dış göç ile batıdaki Yahudi nüfusun büyük bölümü İsrail'e, Amerika'ya gitmiştir. Buna ilaveten, 1990'ların ikinci yarısında başlayan ikinci göç dalgasıyla batıdaki Yahudiler bu defa Almanya'ya göç etmeye başlamışlardır. Sonuçta, tarihen ağırlıklı olan Batı Ukrayna Yahudileri söz konusu ağırlıklarını kaybetmişlerdir.

Dünyanın en eski, en etkili Yahudi cemaatlerinden birisi olarak kabul edilen ve ülkede 10. yüzyıldan bu yana yaşayan Ukrayna Yahudi cemaati bugün başkent Kiev'de 110 bin, Dnepropetrovsk'da 60-70 bin, Har'kov'da 40-50 bin, ünlü liman şehri Odesa'da 50 bin olmak üzere diğer

şehirlerde yaşayanlarla birlikte Ukrayna'nın siyasi, ekonomik ve kültürel hayatında önemli bir ağırlık ve nüfuza sahiptir.

Bugün Ukrayna Parlamentosu'nda 12 Yahudi milletvekili bulunurken iş dünyasında da çok sayıda Yahudi işadama faaliyet göstermektedir. Bunlardan en ünlüsü yukarıda da işaret ettiğimiz gibi eski Devlet Başkanı Leonid Kuçma'nın damadı Viktor Pinçuk'tur. Parlamento'daki 12 milletvekili iktidar ve muhalefet saflarında yarı yarıya yer almaktadır. Kısacası, Ukrayna Yahudi cemaati iki rakip cephede hemen hemen eşit oranda temsil edilmektedir. Devlet Başkanı Yuşenko'nun atadığı Başbakan Bayan Yulia Timoşenko'nun başkanlığındaki yeni Ukrayna hükümetinde de Yahudi asıllı Yevgeni Çervonenko ulaştırma bakanı olarak yer almaktadır. Kırkbeş yaşındaki Çervonenko hem milletvekili ve hem de çok zengin bir işadama olmasının yanı sıra Ukrayna Birleşik Yahudi Cemaati Başkanı ve Avrasya Yahudi Kongresi Başkan Yardımcısı olarak nüfuzlu bir kimsedir ve Başkan Yuşenko'ya çok yakındır. Yeni iktidar Çervonenko'ya ek olarak Yahudi asıllı Piyotr Poroşenko'yu da Ukrayna Savunma ve Milli Güvenlik Konseyi sekreterliğine atamış bulunmaktadır. Ayrıca, Başbakan Yulia Timoşenko'nun da kendisi hiçbir zaman söylemekle birlikte Yahudi kökenden geldiği çeşitli kaynaklarca ifade edilmektedir. Bütün bunlardan Ukrayna Yahudi cemaatinin Ukrayna milli hayatında önemli bir ağırlık ve nüfuza sahip olduğu kolaylıkla söylenebilir.

Din Faktörü

Ukrayna malum ağırlıklı olarak bir Ortodoks ülke; ama nüfusun yüzde 15 civarı, yani 6-7 milyon kişi de Katolik. Bunlara Rum Katolikler de denen Uniat Kilisesi dahil. Ayrıca ülkede yukarıda işaret ettiğimiz gibi 400-500 bin civarında Yahudi yaşıyor. Ülkenin yaklaşık yüzde 80'ini teşkil eden Ortodokslar bütün ve birlik halinde değil. Moskova yanlısı, tam resmi adı Ukrayna Ortodoks Kilisesi Patrikliği olan kilisenin 20 milyona yakın bağlısı var ve bu kilise Moskova Patrikliği'nin kontrolü altında faaliyet gösteriyor. Bu kilise Yuşenko'nun kazanması halinde ülkedeki ağırlık ve nüfuzunu kaybedeceği korkusuyla son seçimlerde Rusya yanlısı Viktor Yanukoviç'i desteklemişti.

Moskova Patrikliği'ne bağlı olmayan bağımsız Ortodoks kiliselere gelince; bunlar bugün iki kilise halinde teşkilatlanmış durumdadır. Birincisi, Ukrayna Ortodoks Kilisesi Kiev Patrikliği, ikincisi ise Ukrayna Otosefalus Ortodoks Kilisesi. 1991 yılında Moskova Patrikliği'nin dini

otoritesini re ederek bu kiliseden kopan Ukrayna Ortodoks Kilisesi Kiev Patrikliği'nin 8 milyon, Ukrayna Otosefalus Ortodoks Kilisesi'nin ise 4 milyon civarında bağlısı var. Son seçimlerde her iki kilise de Yuşenko'yu desteklemişlerdi.

Ülkenin batısında yaşayan Katolikler ise son seçimlerde Ortodoksluğun ağırlık ve nüfuzunu azaltacağı, kendilerinin önünü açacağı beklentisiyle Yuşenko'yu desteklediler. Vatikan ve Papa 2. Jean Paul'un da Yuşenko ve cephesini desteklediği bilinen bir gerçek. Esasen Vatikan ve Papa 2. Paul Ukrayna'nın bağımsızlığını kazandığı 1991 yılında bu yana ülkedeki Katoliklerin ve Katolikliğin güçlenmesi ve yaygınlaşması için olağanüstü gayret sarfediyorlar ve bu gayretler de Rus yönetimi ve Moskova Patrikliği tarafından endişe ve tepkiyle izleniyor. Bu yüzden, Rus yönetimi ve Moskova Patrikliği'nin karşı çıkması sonucu Papa 2. Jean Paul çok istemesine rağmen bir türlü Rusya'yı ziyaret edemiyor yıllardır. Yuşenko iktidarı ile başlayan yeni dönemde de Katoliklik ile Ortodoksluğun mücadelesinin yeni boyutlar kazanacağı da bugünden belli.

Jeopolitik Faktör

Ukrayna jeopolitik bakımdan Türkiye'ye çok benzer bir ülke. Çok sayıda değişik komşusu var. Kuzeyde Beyaz Rusya, kuzeydoğu ve doğuda büyük komşusu Rusya, güneybatıda Moldova ve Romanya, batıda Macaristan, Slovakya, Polonya bu önemli ülkeyi çevreliyor. Yaklaşık 50 milyonluk nüfusuyla ülke Avrupa'nın en büyüklerinden sayılır. Tarım bakımından Avrupa'nın devlerinden birisi. Çok verimli kara topraklarda yapılan tarımının başlıca ürünleri buğday, arpa, patates, mısır ve şeker pancarı; özellikle buğdayda Ukrayna adeta Avrupa ve Rusya'nın buğday ambarı olarak görülüyor. Sanayi bakımından da Ukrayna çok değerli bir ülke. Çelik, kömür, makine, takım-tezgah, boru ve silah sanayiinde çok gelişmiş durumda. Özellikle silah sanayii ürünlerini bütün dünyaya satıyor. Tank, zırhlı araç, füze, radar, piyade silahları satışından her yıl büyük paralar kazanıyor. Ukrayna Türkiye'ye tank satmak için çok uğraşmıştı son yıllara kadar. Nükleer teknoloji de iyi bir yere sahip. 1986 yılında meydana gelen Çernobil faciasına rağmen bu teknolojiyi daha da geliştirmeye çalışıyor.

Ayrıca son yıllarda ileri teknoloji alanında da çok büyük bir mesafe kaydetmiş, bu alanın önde gelen ülkelerinden birisi olmayı başarmış bir ülke Ukrayna. Bilgisayar programcısı sayısı bakımından Ukrayna bugün Amerika, Hindistan ve Rusya'dan sonra dünyanın dördüncü büyük ülke-

si. Sovyetler Birliği döneminde Birlik'in bilgisayar merkezi olan Ukrayna kıta Avrupa'nın ilk bilgisayarını 1951 yılında yaparak tarihe geçmişti. Bugün ülkenin bilim ve teknoloji enstitüleri her yıl yüksek kalitede 50 bin mezun veriyor ve bunlar Ukrayna'nın teknolojik temel ve birikimini daha da yüksek seviyelere çıkarmak için olağanüstü gayret sarfediyorlar. Nitekim, Ukrayna'nın en büyük yazılım şirketlerinden olan Softline'in Başkanı Yuri Svitsky bu gayreti 'Biz Ukrayna'nın yeniden teknolojisi yüksek bir ülke olmasını istiyoruz. Biz ülkemizin sadece tarım ve tank üreticisi olarak kalmasına karşıyız' sözleriyle gayet veciz bir şekilde dile getiriyor.

Bu önemli tarım, sanayi ve teknolojik özelliklere sahip Ukrayna ayrıca Rus ve Orta Asya petrol ve doğalgazının toprakları üzerinden Avrupa'ya ulaştığı çok stratejik bir transit-geçiş ülkesi de. Bu özellik Ukrayna'yı Rusya bakımından vazgeçilmesi, göz ardı edilmesi imkansız bir ülke kılıyor ve bu özelliğiyle Ukrayna enerji petrol ve doğalgaz bakımından Rusya'ya olan bağımlılığını dengeleyebiliyor. Kısacası, Ukrayna'nın enerji bakımından Rusya'ya bağımlılığı Rusya'nın transit geçiş ihtiyacı ile dengeleniyor. Başka yönleri bir kenara koysak bile sadece bu yönden Ukrayna'nın Rusya'ya ne kadar ihtiyacı olduğu ve Ukrayna'yı kimin yöneteceğinin Rusya için ne kadar hayati önemde olduğu kolaylıkla anlaşılıyor.

Ukrayna'nın Rusya bakımından öteki özellikleri hem jeopolitik ve hem de jeoekonomik ağırlıklı özellikler. Rusya Ukrayna'nın Batı'ya yönelip Batı'yı bazı kurumlarıyla kendi sınırlarına kadar getirmesini istemiyor. Özellikle Ukrayna'nın NATO'ya girmesine şiddetle karşı. Diğer eski Sovyet ülkelerinin NATO'ya girmelerini önleyemeyen Rusya Ukrayna'da kendisine göre bir kırmızı hat çekmiş, Batı'ya adeta 'Buraya kadar.' diyor. Ekonomik bakımdan da Ukrayna'nın Avrupa Birliği ile değil kendi kurduğu 'Ortak Ekonomik Alan' dediği Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya ve Kazakistan'dan meydana gelen ekonomik birliğe katılmasını ve böylece son yıllarda iyice gelişen Ukrayna ekonomisinin Rus ekonomisi ile bütünleşmesini sağlamaya çalışıyor.

Esasen Ukrayna ekonomisinin önemli bir kısmını teşkil eden Rusya'ya yakın Donetsk bölgesi Rus ekonomisiyle bütünleşmiş durumda. Bu bölge çelik ve boru üretimi bakımından Rusya için son derece önemli, hatta vazgeçilmez bir özel bölge. Rusya'nın 2020 yılına kadar 27 bin kilometrelik yeni boru hatları inşa etmesi gerektiği göz önüne alındığında Donetsk'teki boru üretiminin Rusya bakımından ne kadar önemli olduğu aşikar. Ayrıca, bu bölge Ukrayna ekonomisine ve de siyasetine büyük

ölçüde yön veren oligark denen büyük işadamlarından meydana gelen Rusya ile yakın ilişkilere sahip iş klanlarını etkili olduğu, bu suretle Ukrayna'nın yönüne hükmeden bir bölge. Bu bölge seçimleri kaybeden Rus yanlısı eski Başbakan Viktor Yanukoviç'i destekliyor. Donetsk'deki maden ve sanayi işçileri de...

Ukrayna bugün bir yanda Batı'ya dönük, Batı'yla, Batı'nın NATO, Avrupa Birliği gibi kurumlarıyla bütünleşmek, Ukrayna kimliğini güçlendirmek isteyen; diğer yanda Rusya'ya dönük, Rusya ile bütünleşmek isteyen iki liderin ve cephenin arasında yeni bir jeopolitik gerçek olarak tarih sahnesine çıkmış bulunuyor.

Ukrayna'nın yeni jeopolitiği şüphesiz Türkiye'yi de yakından ilgilendiriyor. Hem Karadeniz komşumuz olması, hem tarihi hem kültürel ve hem de yeni gelişen ekonomik ilişkilerimizden dolayı bizler de bugüne kadar fazla önem vermediğimiz, hatta bilmediğimiz Ukrayna'ya hem bundan sonra daha çok önem vermeli ve hem de bu ülkeyi daha iyi öğrenmeliyiz.

Bu yazı işte en çok bu öğrenme ve tanıma yolunu açmak için kaleme alınmış bir başlangıç yazısıdır. Ukrayna ve bugün yaşadığı kriz ve muhtemel sonuçları hakkında şüphesiz daha çok şey yazılabilir. Ukrayna'daki Kırım Türklerinin bugünkü durumundan, dramından, Ukrayna Urumlarına, Kozaklarına kadar pek çok konu ele alınabilir ve alınmalıdır. Dediğimiz gibi, bu yazı bir başlangıç. Başkalarının bu başlangıçı devam ettirmeleri en büyük temennimiz. Ukrayna ve yeni jeopolitiği ihmal edilmemesi gereken yeni bir konu ya da alan olarak araştırmacılarını, yazarlarını bekliyor.

KAYNAKLAR

Ascherson. Neal, The Black Sea, New York, 1995.

Encyclopaedia Judaica, CD-ROM Yayını.

Reid, Anna, The Borderland. A Journey through the History of Ukraine, London, 2000.

Wilson, Andrew, The Ukrainians, Unexpected Nation, Yale University Press, 2000.

Gazeteler

The New York Times, The Washington Post. The Washington Times, The Guardian, The Times, The Independent, Haaretz, The Jerusalem Post, The Kyiv Post, Russia Today, The Financial Times, The Wall Street Journal